

Marek ORDYŁOWSKI*

Stan badań nad dziejami kultury fizycznej na Śląsku. Postulaty badawcze

Streszczenie

Tekst jest poświęcony aktualnemu stanowi badań nad dziejami kultury fizycznej regionu Śląska ujmowanego w skali historycznej. Omawia ośrodki naukowe zajmujące się tą tematyką, charakteryzuje sylwetki badaczy i kierunki ich badań.

Ekspozuje specyfikę przeszłości regionu i wynikające z tego problemy badawcze, wymagające stworzenia międzynarodowego zespołu historyków z Polski, Niemiec i Czech, a być może także z Austrii.

Autor prezentuje postulaty badawcze, wśród których na czołowe miejsce wysuwa się konieczność napisania syntezy dziejów kultury fizycznej na Śląsku, monografii sportu w różnych częściach Śląska, zajęcia się biografistyką czy też stworzenie encyklopedii kultury fizycznej tego regionu.

Słowa kluczowe: Śląsk, sport, kultura fizyczna, historiografia

Dzieje kultury fizycznej na Śląsku są przedmiotem badań uczonych od wielu lat. W Polsce badaniami takimi zajmuje się zespół¹ skupiony wokół prof. dra hab. Bernarda Woltmana. W skład zespołu, poza prof. B. Woltmannem, wchodzi: dr hab. prof. AWF Tomasz Jurek, dr hab. prof. AWF Leonard Nowak, dr hab. prof. AWF Marek Szczerbiński, dr Renata Urban, dr Przemysław Pieczyński oraz liczni doktoranci i magistranci prof. Woltmanna.

We Wrocławiu dziejami kultury fizycznej na Śląsku, zwłaszcza Dolnym, zajął się zespół stworzony przez prof. dra hab. Leonarda Szymańskiego w Akademii Wychowania Fizycznego (AWF)², w Katedrze Humanistycznych Podstaw

* Prof. dr hab., Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu.

¹ Są to pracownicy Zamiejscowego Wydziału Wychowania Fizycznego Poznańskiej AWF w Gorzowie Wielkopolskim.

² Nie żyją dr hab. Urszula Kowieska i dr Zbigniew Schwarzer. Na uczelni pracuje wprawdzie uczeń prof. dra hab. L. Szymańskiego – dr R. Szubert, ale przedmiotem jego zainteresowań jest sport na wsi.

Kultury Fizycznej. W skład zespołu wchodził: prof. Marek Ordyłowski, dr Zbigniew Schwarzer, dr hab. Urszula Kowieska, dr Kazimierz Niemierka, dr Franciszek Hawrysz. Tak się składa, że dziś dwoje z nich nie żyje, a nikt z zespołu nie pracuje już w AWF, lecz członkowie zespołu nadal zajmują się podjętą przed laty problematyką.

W Katowicach prace nad dziejami śląskiej kultury fizycznej zainicjował prof. dr hab. Henryk Przybylski, wspólnie z dr. Waławem Wiczorkiem, później do zespołu dołączył prof. dr hab. Mirosław Ponczek (wówczas adiunkt) oraz prof. dr hab. Henryk Rechowicz, badający także niemiecką kulturę fizyczną, oraz liczne grono wychowanków prof. dra hab. M. Ponczka³. Ponadto problematyką śląską zajmują się badacze z Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie pod kierunkiem dra hab. prof. AJD Eligiusza Małolepszego i dr Teresy Drozdek-Małolepszej, owa tematyka pojawia się także w badaniach prowadzonych przez doktorantów dra hab. prof. AJD E. Małolepszego – dra Daniela Bakotę i mgra Artura Kitę⁴.

Badacze niemieccy dziejami kultury fizycznej na Śląsku zajmowali się od dość dawna. Przede wszystkim zainteresowali się oni dziejami bractw kurkowych⁵, szkół szermierczych⁶, czy wychowaniem szkolnym⁷. Wraz z pojawieniem się ruchu turnerskiego, a potem zawodów i organizacji sportowych, pojawiły się publikacje także na ten temat⁸. Współcześnie dziejami kultury fizycznej na Śląsku, przede wszystkim w XIX i XX wieku, w Niemczech zajmuje się kilku badaczy, nierzadko ze Śląskiem związanych względami emocjonalnymi czy

³ Zmarły w 1990 r. dr Wiczorek specjalizował się w dziejach kultury fizycznej na Górnym Śląsku. Właściwe badania na szeroką skalę rozwinęli prof. dr hab. H. Rechowicz i prof. dr hab. M. Ponczek.

⁴ W zasadzie prowadzili oni badania nad dziejami kultury fizycznej w dawnym województwie częstochowskim, w skład którego wchodziły niektóre części Śląska, jak Olesno czy Lubliniec.

⁵ O bractwach pisali: G. Schönaich, *Zur Geschichte des schlesischen Schützenwesens*, „Ztschr. Für Gesch. Schl.”, 40, 1906; J. Neugebauer, *Der Zwinger und die kaufmanische Zwingerschützen – Bruderschaft nebst einer historischen Einleitung über die ehemalige Bürgermilitz und die Bürgerschützen-Bruderschaft*, Breslau 1876; J.H. Hendel, *Archiv für Deutsche Schützengesellschaften*, Band 1–2, Halle 1811. Z polskich autorów K. Matwijowski, *Z dziejów bractwa kurkowego w Lubaniu w XVI–XVIII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1100, Historia LXXIV, 1990, s. 87–95; M. Chmielewska, *Bractwo kurkowe w Strzelinie w XVI–XVII wieku*, [w:] *Tradycje a współczesny rozwój kultury fizycznej w Polsce*, red. L. Szymański, Wrocław 1993, oraz M. Ordyłowski, *Z dziejów towarzystw strzeleckich na ziemiach polskich*, „Prace Naukowe AWF we Wrocławiu”, red. P. Kowalski, Wrocław 1997, s. 27–36.

⁶ P. Feit, *Schwerttänze und Fechtschulen in besondere in Breslau*, „Zetschr. F. Gesch. Schl.”, 38, 1904; *Fechtschule in Breslau*, „Schlesische Provinzialblätter“ 1801, s. 421; M. Ordyłowski, *Szermierka w dawnym Wrocławiu*, „Szermierz” 1997, nr 11/12.

⁷ G. Bauch, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911.

⁸ Niemieckojęzyczna literatura na ten temat jest bardzo bogata. Ruch gimnastyczny miał własną prasę, drukowane sprawozdania, a nawet własne leksykony, nie mówiąc już o materiałach metodycznych.

sentymentalnymi, bowiem oni sami, lub ich rodziny, pochodzą z tego regionu. Są to profesorowie Karl Heinz Schodrok, Norbert Urbainsky, Hans Langenfeld, Diethelm Blecking, czy zmarły niedawno Horst Ueberhorst. Ich badania skupiają się na dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych dziejach kultury fizycznej w Niemczech i na Śląsku. Analizując dokonania w zakresie badań nad dziejami śląskiej kultury fizycznej, stwierdzić należy, że dotychczas koncentrowano się przede wszystkim na okresie ostatniego stulecia, rzadko wykraczając poza nie. W obu krajach miało to uwarunkowania przede wszystkim polityczne i ideologiczne. W Polsce z wiadomych powodów nie chciano zajmować się niemiecką kulturą fizyczną, traktując ją nie tyle jako obcą, ile jako wręcz wrogą Polsce i polskości. Dotyczyło to szczególnie dziewiętnastego wieku, badań nad wychowaniem fizycznym w szkole – traktowanym jako instrument wynaradawiania młodzieży polskiej – a zwłaszcza ruchu gimnastycznego Jahna⁹, który odegrał tak istotną rolę w upowszechnieniu kultury fizycznej, a w efekcie także i sportu w krajach niemieckojęzycznych¹⁰.

Na Dolnym Śląsku w praktyce dziejami kultury fizycznej przed II wojną światową w ogóle się nie zajmowano. Jedyne publikacje na ten temat, napisane przez dra Adolfa Segnera, dotyczyły polskiego sportu na Opolszczyźnie w okresie międzywojennym¹¹. Po wyjeździe dra Segnera do Izraela badań takich na długie lata zaniechano, dopiero w latach pięćdziesiątych XX wieku podjął je prof. dr hab. M. Ordyłowski, publikując prace na temat niemieckiej gimnastyki we Wrocławiu, bractw kurkowych, dawnej szermierki, pływania czy wreszcie rozwoju kultury fizycznej w minionym tysiącleciu¹². Badania te przez niektórych uczonych w uczelniach wychowania fizycznego przyjęte zostały z niechęcią, a ich autor spotykał się z zarzutem propagowania niemczyzny. Jednak inicjatywa ta nie była bezowocna, bowiem niedawno we Wrocławiu dr Sławomir Szymański wydał monografię wrocławskiego sportu w okresie międzywojennym pod tytułem *Sport w Breslau*, Wrocław 2011. O badaczach górnośląskich

⁹ Wyjątkiem są tu badania prof. Teresy Ziółkowskiej z AWF w Poznaniu nad niemieckim ruchem gimnastycznym w Wielkopolsce, a także prof. Henryka Rechowicza nad dziejami sportu i niemieckich towarzystw gimnastycznych na Górnym Śląsku. Z prac niemieckich chyba najistotniejsza jest książka Horsta Ueberhorsta: *Vergangen, nicht vergessen. Sportkultur im deutschen Osten und im Sudetenland. Von den Anfängen bis 1945*, Düsseldorf 1992.

¹⁰ Towarzystwa turnerskie masowo powstawały nie tylko w Niemczech, ale na całym świecie, wszędzie tam, gdzie pojawiały się zwarte grupy emigrantów niemieckich. Wystarczy spojrzeć na tablice znajdujące się na cokole pomnika J.F.L. Jahna w Hasenheide, są tam tablice Turnvereinów dosłownie z całego świata, ze wszystkich kontynentów.

¹¹ Dr Adolf Segner był adiunktem w Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, z historii kultury fizycznej opublikował 2 prace: *Polski robotniczy ruch sportowy na Śląsku Opolskim w świetle dokumentów niemieckich*, [w:] *Sport robotniczy 1918–1939: opracowania, dokumenty, materiały*, t. 2, Warszawa 1964, oraz *Polski ruch sportowy na Śląsku Opolskim w latach 1922–1939*, [w:] „Rozprawy Naukowe WSWF we Wrocławiu”, t. 4, 1966.

¹² Część tych tekstów zebrana została w tomie M. Ordyłowski, *Szkice z dziejów kultury fizycznej*, Zielona Góra 2005.

wspomniano już wcześniej, dodajmy zatem, że oprócz nich, z okazji okrągłych rocznic jubileuszowych niektóre kluby wydawały swoje księgi pamiątkowe, niejednokrotnie mające walor bezcennych źródeł.

Także w Niemczech, zwłaszcza w dawnej NRD, badania nad śląską kulturą fizyczną prowadzono w ograniczonym zakresie. Wprawdzie w dawnej NRD ruch turnerski traktowano jako ruch postępowy, który doprowadził do upowszechnienia aktywności fizycznej w narodzie niemieckim, a Jahn był bardzo szanowany. Stawiano mu pomniki, obiekty sportowe nosiły jego imię (np. w Berlinie), zaś czterotomowa monografia *Geschichte der Koerperkultur in Deutschland*, Berlin 1965–1967 poświęca mu wiele miejsca. Niemniej jednak zajmowanie się dziejami Śląska było traktowane jako wyraz rewizjonizmu czy rewanżyzmu, stąd badacze z NRD raczej tych kwestii starali się nie poruszać. Więcej na ten temat pisano w Niemczech zachodnich, jednak tamtejsi badacze z kolei mieli utrudniony dostęp do źródeł, z których większość znajdowała się w archiwach polskich i w NRD (Merseburg). Wiele z tamtejszych publikacji miało charakter sentymentalny, oparty w poważnym stopniu na bogatych źródłach drukowanych, jak np. prasa, księgi pamiątkowe, drukowane sprawozdania, programy czy wspomnienia¹³.

Jakkolwiek z dotychczasowych dokonań możemy być dumni, a ich podsumowaniem jest niewątpliwie niedawno wydana praca *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Herausgegeben von Tomasz Jurek und Karl-Heinz Schodrok, Weimar 2012, wspólne dzieło zespołu polskich i niemieckich uczonych, to jednak na polu badań dziejów śląskiej kultury fizycznej mamy jeszcze dużo do zrobienia. Przede wszystkim należy ubolewać, że wśród nas nie ma historyków czeskich zajmujących się dziejami czeskiej części Śląska. Ich brak powoduje poważną lukę badawczą, a przecież wiadomo, że badania takie są prowadzone, by wymienić chociażby prace na temat sportu i wychowania fizycznego w Opawie, Boguminie, Ostrawie, Orłowej czy Bystrzycy nad Olzą¹⁴.

Jak już wspomniałem, wiele zagadnień zbadanych zostało tylko częściowo i wymagają one dalszych pogłębionych studiów. Przede wszystkim słabo opracowane są dawniejsze dzieje śląskiej kultury fizycznej. Mam tu na myśli bractwa kurkowe¹⁵, turnieje rycerskie, szkoły szermiercze, widowiska i zawody organizowane w miastach w okresie średniowiecza, odrodzenia czy oświecenia. Wprawdzie niektóre bractwa kurkowe, turnieje rycerskie¹⁶ czy szkoły szermiercze zostały kiedyś opisane, ale bardzo często są to publikacje sprzed stu i więcej

¹³ Dorobek historyków polskich i niemieckich na ten temat omówiony jest w tomie *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, hg. von T. Jurek und K.-H. Schodrok, Weimar 2012.

¹⁴ Np. Gaura Karel, *Půl století kopané v Bystřici nad Olšou*, „Těšinsko” 1984, č. 4; Janák Dušan, *Sololská župa Tešínská Jana Čapka v Orlové po únoru 1948*, „Těšinsko” 1992, č. 4, Mač Siegbert, *Sokol ve Wulkim Čisku*, „Rozhled” 1992, vol. 42, č. 7–8, i inne.

¹⁵ Na Śląsku aż 8 bractw kurkowych miało średniowieczny rodowód.

¹⁶ Pierwszy turniej rycerski na Śląsku zorganizował Bolesław Rogatka w 1243 r. w Lwówku Śląskim.

lat. Należy przy tym pamiętać, że zawodom bractw kurkowych często towarzyszyły inne widowiska sportowe, jak np. wyścigi, a wiele bractw miało między innymi przywileje prowadzenia kręgielni. Na badacza czekają dawne szkoły ze średniowiecznym nierzadko rodowodem, w których prowadzono różne formy aktywności fizycznej, jak np. szkoły jezuickie, kolegia w Brzegu, Głogowie, Kłodzku, Legnicy, Nysie, Tarnowskich Górach czy Wrocławiu, gimnazja miejskie, zwłaszcza protestanckie, jak np. Marii Magdaleny, św. Elżbiety czy Fryderyka II we Wrocławiu, Walentego Trotzendorfa w Złotoryi¹⁷, Akademii Rycerskiej w Legnicy i wielu innych. Brak opracowań dziejów ruchu turnerskiego na całym Śląsku, jego pełnej monografii i roli w tworzeniu podstaw nowoczesnego sportu. To przecież z „Turnvereinów” wyrosło wiele organizacji sportowych. Potrzebne są także badania początków organizacji sportowych, imprez sportowych i wreszcie obiektów sportowych, zwłaszcza że na Śląsku po II wojnie światowej Polacy korzystali ze zbudowanych wcześniej obiektów sportowych, często je rozbudowując i organizując imprezy o randze międzynarodowej, jak np. Stadion Miejski we Wrocławiu (obecnie Olimpijski), stadiony w Gorzowie, Zielonej Górze, Opolu i innych miejscowościach. Brakuje także poważniejszych syntez kultury fizycznej czy przynajmniej samego sportu na całym obszarze Śląska, we wszystkich jego województwach, zarówno w czasach dawniejszych, jak i w okresie powojennym.

Słabo rozwinięta jest biografistyka kultury fizycznej, wybitni działacze i sportowcy są tak mało znani, że gdy autor opublikował listę wrocławskich olimpijczyków od 1912 r., wywołało to u wielu zaskoczenie, że Wrocław ma tak bogatą przeszłość sportową.

Może warto pokusić się o wspólny polsko-niemiecko-czeski słownik biograficzny śląskiego sportu lub nawet encyklopedię śląskiego sportu. Jest to wprawdzie wielkie przedsięwzięcie, ale też i zespół badaczy zajmujących się dziejami kultury fizycznej na Śląsku stale powiększa się. Gdy organizowano pierwszą Krajową Konferencję Historyków Kultury Fizycznej w Chylinie, uczestniczyło w niej zaledwie kilkanaście osób, dziś liczba uczestników zbliża się do setki. Są zatem możliwości, potrzebne są tylko chęci.

Zdaję sobie sprawę, że zgłoszone przeze mnie postulaty badawcze obejmują bardzo szeroką problematykę, ale wydaje się, że przy zaangażowaniu środowiska zarówno historyków kultury fizycznej, historyków wychowania, jak i historyków ogólnych jest to cel możliwy do zrealizowania.

¹⁷ Na temat tej szkoły istnieją publikacje historyków ogólnych czy wychowania, polskich i niemieckich, brak natomiast opracowań o panującym tam systemie wychowania fizycznego uczniów. Co ciekawe, wzory szkoły Trotzendorfa stosowano w szkołach w Zielonej Górze, Kozuchowie i Szprotawie. Patrz B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowoczesnym (1526–1740)*, Zielona Góra 2007.

Bibliografia

- Bauch G., *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911.
- B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowożytnym 1526–1740*, Zielona Góra 2007.
- Chmielewska M., *Bractwo kurkowe w Strzelinie w XVI–XVII wieku*, [w:] L. Szymański (red.), *Tradycje a współczesny rozwój kultury fizycznej w Polsce*, Wrocław 1993.
- Feit P., *Schwerttänze und Fechtschulen in besondere in Breslau*, „Ztschr. F. Gesch. Schl.” 38, 1904, *Fechtschule in Breslau*, „Schlesische Provinzialblätter”, 1801.
- Gaura K., *Půl století kopané v Bystřici nad Olšši*, „Těšinsko” 1984, č. 4.
- Hendel J.H., *Archiv für Deutsche Schützengesellschaften*, Band 1–2, Halle 1811.
- Janák D., *Sololska župa Tešinská Jana Čapka v Orlové po únoru 1948*, „Těšinsko” 1992, vol. 36, č. 4.
- Jurek T., Schodrok K.H., (red.), *Geschichte des Turners und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012.
- Mač S., *Sokol ve Wulkim Čisku*, „Rozhled” 1992, vol. 42, č. 7–8.
- Matwijowski K., *Z dziejów bractwa kurkowego w Lubaniu w XVI–XVIII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1100, seria: „Historia” LXXIV, 1990, s. 87–95.
- Neugebauer J., *Der Zwinger und die kaufmanische Zwingerschützen – Bruderschaft nebst einer historischen Einleitung über die ehemalige Bürgermiliz und die Bürgerschützen-Bruderschaft*, Breslau 1876.
- Ordylowski M., *Szermierka w dawnym Wrocławiu*, „Szermierz” 1997, nr 11/12.
- Ordylowski M., *Szkice z dziejów kultury fizycznej*, Zielona Góra 2005.
- Ordylowski M., *Z dziejów towarzystw strzeleckich na ziemiach polskich*, „Prace Naukowe AWF we Wrocławiu”, Wrocław 1997, s. 27–36.
- Rechowicz H., *Dzieje sportu w województwie śląsko-dąbrowskim (1945–1950)*, Katowice 1999.
- Rechowicz H., *Zarys dziejów sportu na Opolszczyźnie w latach 1945–1949*, [w:] H. Rechowicz (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, Katowice 1994, s. 43–74.
- Ponczek M., Schodrok K.H., (red.), *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, Katowice 2009.
- Schönaich G., *Zur Geschichte des schlesischen Schützenwesens*, „Ztschr. Für Gesch. Schl.”, 40, 1906.
- Segner A., *Polski robotniczy ruch sportowy na Śląsku Opolskim w świetle dokumentów niemieckich*, [w:] *Sport Robotniczy 1918–1939. Opracowania, dokumenty, materiały*, t. 2, Warszawa 1964.

- Segner A., *Polski ruch sportowy na Śląsku Opolskim w latach 1922–1939*, „Rozprawy Naukowe WSWF we Wrocławiu” 1966, t. 4.
- Szymański L. (red.), *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej*, Wrocław 1993.
- Ueberhorst H., *Vergangen, nicht vergessen. Sportkultur im deutschen Osten und im Sudetenland. Von den Anfängen bis 1945*, Düsseldorf 1992.

Abstract

The condition of the work on physical culture in Silesia. Research postulates

The study discusses the achievement of researchers who deal with the history of physical culture in the Silesian region throughout its history. The academic centres involved in the work, with their representatives and publications, are presented. Some completed issues have been mentioned, along with the proposals concerning the problems to be examined and propagated.

The author emphasizes the fact that due to the specific and complicated history of the region it would be necessary to call on an international team of specialists from Germany, Poland and the Czech Republic, possibly from Austria as well.

The text includes the postulate to develop a comprehensive historical synthesis of physical culture in Silesia, as well as prepare a reference publication collecting biographical entries of the persons of merit for physical culture in Silesia and – finally – an encyclopaedia of Silesian physical culture.

Key words: Silesia, sport, physical culture, historiography